

KAPITTEL 6

Sivilisasjon, klasse og verdssyn⁵

I dette kapitlet vil eg undersøkje om det finst innsikter hjå Freud som er relevante i ei utgreiing av generelle sosiologiske problemstillingar om samsvaret mellom på den eine sida klasse og plassering i den sosiale strukturen og på den andre sida klasseidentitet, karaktertrekk, legningar, og kollektive førestillingar, idear og verdssyn. Freud var svært interessert i kulturelle, sosiale og politiske spørsmål gjennom heile livet, men det er vel få psykoanalytikarar og samfunnsforskarar som har særleg innsikt i at Freud hadde ein tankevekkjande teori om klasse, ulikskap og utbyting, og at denne teorien på eitt punkt var meir avansert enn Marx sin klasseteori. Freud var nemleg interessert i å analysere samanhangen mellom økonomisk og psykisk utbyting. Borgarskapet utbytte og utarma arbeidarane, både økonomisk og psykisk. Arbeidarane vart utbytte materielt og tvinga til å vera infantile, på den måten at dei var ute av stand til å gjera seg bruk av kulturgode som kunst og vitskap. Eg vil lesa Freud som ein klassisk sosiolog, samstundes som eg også viser til ein aktuell relevans (Kaye 2003a: 381).

I det første avsnittet hevdar eg også at Freud har eit framlegg til ein analyse av teodicé-spørsmålet, altså til spørsmålet om kvifor det er sjukdom, nød og død i verda. Freud behandlar rett nok ikkje dette spørsmålet så fullstendig som den tilsvarande analysen til Max Weber. Max Weber hadde eit program om å visa at all kulturell meining eigentleg var tilsvar til desse eksistensielle temaa om kvifor det er liding og nød i verda, samstundes som denne verda er skapt av ei gudleg makt. Freud meinte at ein kan forstå framveksten av religionen som ein reaksjon på den infantile utryggleiken, og spesielt forstår han den jødiske og protestantiske førestillinga om å vera Guds utvalde som ei forskyving av den barnslege lengten etter å verta teken vare på av ein far og å vera mellom faren sine favorittar.

På grunnlag av denne innsikta viser eg i neste avsnitt til at særskilt *Framtida for ein illusjon* (1927) inneheld ein teori om forholdet mellom produksjonsrelasjonar, eller arbeidsfellesskapet, og utviklinga av produktivkraftene, eller den teknologiske kontrollen over naturen. Både Marx og Freud meinte at den tekniske kontrollen over naturen er avhengig av bestemte former for relasjonar mellom menneska, til dømes meinte Freud at den tekniske kontrollen over naturen auka ved danning av eit arbeidsfellesskap. Freud meinte likevel at Marx ikkje hadde innsikt i at produktivkraftene også kunne effektivisera den menneskelege aggresjonen, og han meinte at førestillinga om det kommunistiske fellesskapet av frie produsentar ikkje tok omsyn til menneska sine driftsanlegg.

I det tredje avsnittet går eg meir inn på Freuds klasseteori, som er eit viktig supplement til Marx sin teori. Dette viktige tillegget til Freud er at han analyserer ein korrespondanse mellom materiell ulikskap og utbyting på den eine sida og psykisk ulikskap og arbeidarklassen si manglande evne til sublimering, altså manglande evne til å bruka driftsenergien til skapande verksemd, på den andre sida.

I det siste avsnittet set eg fram eit forslag om at Freuds skildringar av dei modne borgarane og dei umodne menneska innanfor arbeidarklassen kan forståast innanfor eit Weber-perspektiv, noko som gjer det mogleg å studera den indre slektskapen mellom ein stand, ein klasse eller eit stratum og ulike verdssyn. Innanfor denne samanhengen skildra Freud at menneska i borgarskapet hadde ein moden karakter og ei utprega realitetsorientering, og medlemmane av denne klassen var disponerte for vitskap og fornuft, mens menneska i arbeidarklassen var umodne og infantile, og difor var dei berre disponerte for religiøse illusjonar.

Eg avsluttar dette kapitlet med å visa til at denne innsikta kan formulerast som eit meir generelt hovudtema i sosiologien om samsvar mellom plassering i ein sosial struktur og grunnleggjande klassifikasjonar, verdssyn og fundamentale veremåtar, karaktertrekk, legningar og disposisjonar.

Produksjonsfellesskapet, kontroll av farar og teodicé-spørsmålet

I *Framtida for ein illusjon* (1927) fokuserte Freud på at det er ein nær samanheng mellom danning av ein sosial orden, eller eit arbeidsfellesskap, og ein auke i den vitskaplege kontrollen over naturen. Dette er absolutt eit av dei mest sosiologiske arbeida til Freud, med mellom anna eit utkast til ein særeigen klasseseteori. Men samstundes er denne boka også svært polemisk, og den analytiske framstillinga er ikkje så finstemt som i mange av dei andre skriftene hans; mellom anna teiknar han her ein radikal motsetnad mellom sivilisasjonen og individet: Sivilisasjonen må forsvarast mot individet (Freud 1985 [1927]: 184).

På same måte som i *Ubehaget i kulturen* hevda Freud at naturen ikkje alltid kan kontrollerast, og han reiser seg over oss med majestetiske og grufulle krefter slik som jordskjelv, flaumar,

stormar, pestar og sjukdommar som råkar blindt og syner oss kor hjelpelause vi er. Ein ukontrollert natur skaper lidning og farar, men ein natur som vert underlagd herredømmet til vitskapen og arbeidsfellesskapet, er ei kjelde til velstand. Menneska sluttar seg difor saman og skaper ein sivilisasjon for å få betre vern mot farane frå naturen (Freud 1985 [1927]: 194–195). Sivilisasjonen si hovudoppgåve, eller *raison d'être*, er difor å forsvare oss mot den farlege naturen og vinna velstand ut av naturen (Freud 1992 [1930]: 14–15, Freud 1985 [1927]: 194, 198). Dette er ei djerv oppgåve for modne og myndige menneske, og naturen kan aldri kontrollerast fullt ut, og farane frå naturen vil alltid vera der, men denne delvise kontrollen er likevel den einaste utvegen for myndige menneske.

Dei umyndige og infantile kan likevel ikkje halda ut denne utrygge og farefulle eksistensen, og dei søker seg difor ut av den menneskelege hjelpeløysa ved illusjonar om ein Gud, som er ein fantasi om ein far som kan tryggja liva for sine barn (Freud 1985 [1927]: 197, Freud 1992 [1930]: 14). Freud meinte at dei religiøse ideane skaper ei kjensle av tryggleik, både mot den farlege naturen og mot dei byrdene som vert skapte gjennom at menneska lever i hop, og at byggjematerialane til denne religiøse førestillinga kan finnast i minnet om den infantile hjelpeløysa og den faderlege tryggleiken. Freuds forklaringar på opphavet til dei religiøse ideane er like ambisiøse som til dømes Max Weber sine framlegg, men likevel utan den store djupna og breidda som finst hjå Weber (Weber 1993 [1915]).

Freud si skildring av framveksten av den jødisk-kristne verdsreligionen har det til felles med Weber at den vert forstått som ein overgang frå ei mytologisk, magisk verd til eit verdssyn med ei førestilling om ein monoteistisk Gud. Freud si særskilde tolking av denne overgangen er knytt til omgrepet om narsissisme, noko som vil seia at det fanst ei grunnleggjande førestilling om at den ytre verda var ei avspesling av den indre verda;. det var gode og vonde ånder i den ytre verda som kunne påverkast gjennom ulike former

for magi, eller tankane var allmektige og kunne omforma dei faktiske realitetane. Innanfor eit slikt animistisk verdssyn dominerer difor dei indre psykiske realitetane over dei faktiske realitetane. Verda er eit produkt av tanken. Vi kjenner til dette frå erfaringar i kvardagslivet. Det er ofte slik at ein kan oppleva at nokon har sterke meiningar om den faktiske verda som heilt klart seier meir om den indre fantasiverda enn om den reelt eksisterande verda. I større målestokk kjenner vi til politiske herskarar som har styrt med ei veldig kraft, som vert orienterte meir etter indre fantasiar enn etter realistiske vurderingar. Denne ideologiske manien kan i periodar føra til framgang på alle frontar, som med Adolf Hitler, men til slutt fører det til groteske feilvurdingar. Hitler begynte å flytta på bataljonar som viste seg å vera tankespinn.

The animistic phase would correspond to narcissism both chronologically and in its content; the religious phase would correspond to the stage of object-choice of which the characteristic is a child's attachment to his parents; while the scientific phase would have an exact counterpart in the stage at which an individual has reached maturity, has renounced the pleasure principle, adjusted himself to reality and turned to the external world for the object of his desires (Freud 1985 [1912–13]: 148).

Framveksten av verdsreligionane bryt med denne primitive og magiske narsissismen og erstattar han med eit like infantilt verdssyn om at verda vart skapt av ein allmektig far, som også bestemmer lagnaden til enten folket eller enkeltmennesket. Men det er først innanfor det vitskaplege verdssynet at dei infantile illusjonane slepper taket, og at menneska får ei moden realitetsorientering, der denne realiteten heller ikkje er skapt av ein allmektig vilje, men heller er eit produkt av objektive naturlover.

Både Weber og Freud meinte at teodicé-spørsmålet er kjelda til dei religiøse ideane, men berre Freud hevda at dette spørsmålet

om lidning, motgang, død og ulykke har opphavet sitt også i den infantile søkinga etter ein faderleg tryggleik. I denne verda er det mykje lidning og smerte, men i det neste livet er det ein Gud som vil ordna alt til det gode til slutt, og særskilt for dei som har hatt mykje lidingar, vil alt verta godt til slutt. Freud, nett som Weber, vil også forklara framveksten av den monoteistiske religionen, i den jødiske og protestantiske varianten, som sluttproduktet i ei lang religiøs utviklingshistorie (Weber 1993 [1915]). Både jødane si førestilling om å vera det utvalde folket til den eine guden og protestantismen si førestilling om den absolutte skilnaden mellom dei til evig tid fordømde og dei som vert tildelte nåde og frelse, spring ut av den infantile ønsketenkinga om å vera mellom fars favorittar (Freud 1985 [1927]: kap. 3).

Ein religiøs illusjon oppstår, ifølgje Freud, ved at indre ønsketenkingar fargelegg korleis realitetane er, altså dei indre psykiske realitetar trumfar den faktiske realiteten (Freud 1985 [1927]: 213). Heile denne teksten er prega av eit svært intenst oppgjær mot denne forma for infantilisme, og det analytiske klarsynet vert ofte forstyrra av denne veldige polemikken mot dei infantile truande. Religionen vert også her framstilt som ein kollektiv nevrose som kjenneteiknar samfunnet i ein umoden utviklingsfase, men det er absolutt håp for at det framtidige samfunnet kan verta meir styrt av rasjonalitet og realitetssans:

But surely infantilism is destined to be surmounted. Men cannot remain children forever; they must in the end go out into 'hostile life'. We may call this 'education to reality' (Freud 1985 [1927]: 233).

Her er Freud absolutt ein opplysningsfilosof med eit håp om at menneska framfor alt vert orienterte mot realitetane og ervervar seg realistiske ønske for livet. Dette synet på religionen vidarefører Freud i starten av *Ubehaget i kulturen*, men dette temaet om den religiøse illusjonen forsvinn likevel utover i denne boka, der

drøftingane om kampen mellom Eros og Thanatos, og analysen av at framgangen i kulturen må betalast i auka skuldkjensle, avløyser temaet om dei religiøse illusjonane. Freud kom fram til i *Ubehaget i kulturen* at det ikkje er særleg håp om at menneska kan verta modne og vaksne og frigjera seg frå søkinga etter den infantile farstryggleiken, og denne innsikta smertar han, noko som kjem tydeleg fram i følgjande sitat:

Alt dette er jo så infantilt, så virkelighetsfernt, at det for et menneskevennlig sinn bent frem er smertelig å tenke på at det store flertall av dødelige aldri vil kunne heve seg over en slik livsoppfatning (Freud 1992 [1930]: 16).

Her meinte Freud, i motsetnad til sitt tidlegare syn, at det slett ikkje er lagnadsbestemt for menneska å verta oppdregne til å tilpasse seg realitetane og slik sett verta myndige og vaksne. Dei menneskelege realitetane er så harde, og menneska vert påført liding frå både naturen og andre menneske, og difor såg Freud ikkje lenger eit val mellom å verta vaksen eller å verta verande eit barn; valet står no mellom ein kollektiv religiøs masseillusjon og ein individuell nevrose: «For denne prisen lykkes det religionen, gjennom en voldsom fiksering av psykisk infantilisme, og ved at man opptas i en masseillusjon, å skåne mange mennesker fra den individuelle nevrose» (Freud 1992 [1930]: 28).

Freud og Marx: Produksjonsrelasjonar, produktivkrefter og destruksjonskrefter

I seg sjølv inneheld ikkje desse synspunkta særleg mykje av interesse utover å peika på at den religiøse er infantil, og at religiøse illusjonar kan gje vern mot individuell nevrose, men her vil eg vidare peika på det interessante ved Freud sine polemikkar sett

ifrå eit klasseperspektiv. For å få innsikt i dette klasseperspektivet vender eg litt tilbake til det som Freud skildrar som den rasjonelle metoden for å få kontroll over den farlege naturen: Sivilisasjonen vart først og fremst skapt av ein dominerande klasse som visste korleis dei skulle få kontroll over både andre menneske og naturen (Freud 1985 [1927]: 185).

Det mest særskilde med *Framtida for ein illusjon* er likevel at Freud analyserer klassetilhøva i sivilisasjonen i meir detalj enn han gjer nokon annan stad i forfattarskapen. Her finst det eit utkast til ein analyse av klassemotsetnader og ein analyse av det sosiale arbeidet, forstått som menneskeslekta sin kollektive kontroll over naturen, som er eit interessant supplement til tilsvarande marxistiske analysar: Både Freud og Marx skriv om samanhengen mellom produksjonsforholda, altså forholda mellom menneska og kontrollen over naturen, eller produktivkreftene (Bocock 2002: 99). Freud skriv rett nok at han ser på marxismen som ein viktig motstandar, fordi han oppfattar marxismen som eit verdssyn med ei sekulær frelselære som liknar mykje på den jødiske messianismen (Freud 1992 [1932]: 145). Marx meinte at utviklinga av produktivkreftene aukar menneska sin kontroll over naturen, og med dette vert det også skapt ny velstand for den dominerande klassen som under kapitalismen heng i hop med utarming av arbeidarane. Freud peika på at Marx tok feil med synspunktet sitt om at teknologisk utvikling og forbetring av produktivkreftene både skapte kontroll over naturen og grunnlaget for ei rettferdig fordeling av velstanden under kommunismen, altså nye produksjonsrelasjonar. For Freud var det minst like viktig å peika på at framsteg i den tekniske kontrollen over naturen alltid også vert nytta til å utvikla nye våpen, slik at den aggressive krigføringa kunne verta meir effektiv (Freud 1992 [1932]: 142). Men Marx har altså, ifølgje Freud, ikkje innsikt i at produksjonskreftene også kan nyttast som middel i menneska sin aggresjon mot andre menneske, slik at denne aggresjonen vert meir effektiv. Dette er eit mykje meir realistisk historiesyn enn

det Marx hadde, spesielt med tanke på det vi har erfart gjennom industrialisering av krigane i det 20. hundreåret.

Eit vidare spørsmål vert då naturlegvis om det sosiale arbeidet er prega av tvang eller frivillig og kreativ innsats. Freud stiller seg tvilande til om det finst ein gullalder for menneska der dei kan arbeida utan tvang og utan å renonsera på å tilfredsstilla driftene; slik sett knyter han ikkje håp til ein «kommunistisk» framtidssisjon og eit «fellesskap av frie produsentar». Det er her Freud kjem fram til dei grove standpunkta om at sivilisasjon medfører tvang til å arbeida og renonsering av driftene, fordi dei store massane ikkje likar å arbeida og intellektuell oppseding prellar av mot lidenskapane deira (Freud 1985 [1927]: 186). Menneska gjer framsteg når det gjeld kontroll over naturen, og farane vert reduserte. Men Freud er meir tvilande til at det er eit tilsvarende framsteg i forholda mellom menneska, slik at det vert skipa eit arbeidsfellesskap som gjer det mogleg å produsera velstand utan tvang og fordela velstanden rettferdig (Freud 1985 [1927]: 185). Kommunismen er difor ein utopi eller ein illusjon som ser bort ifrå grunndraga i den menneskelege naturen. I eit samfunn med svak kontroll over naturen og liten velstand er det nødvendig med hard tvang, særskilt retta mot dei underprivilegerte klassane, som arbeider utan å få særleg glede av den velstanden dei produserer. Sivilisasjonen, eller det moderne samfunnet, er såleis grunnlagd på ein klassekonflikt, og det er klart for Freud at arbeidarane ber på den største byrda. Det er difor rimeleg at dei øver motstand mot denne overdrivne tvangen gjennom ei eller anna form for opprør.

Det er vidare klart for Freud at tvangen i sivilisasjonen kan reduserast til eit minimum gjennom betre kontroll over naturen og difor gjennom meir velstand og ei meir rettferdig fordeling. Ein menneskeleg kontroll over naturen må difor gå hand i hand med etableringa av eit fellesskap og ein sosial orden: utan sosial orden ingen kontroll over naturen og difor ingen produksjon av velstand. Den store massen med menneske har difor eit umogleg val mellom

på den eine sida å leva under tvangen i sivilisasjonen og renonseringa på den individuelle fridommen og på den andre sida å gå til grunne under maktene til den ville naturen. Dersom kvar enkelt skal leva i ein slags naturtilstand, slik at kvar mann kan ta den kvinna han ønskjer og drepa alle som utfordrar han, vil det ikkje verta produsert velstand, og naturen vil verta verande utemd og full av farar. I denne naturtilstanden risikerer også menneska ein brå død, fordi dei kjem i vegen for andre som også vil ta seg til rette.

Eit supplement til Marx sin klasseteori: Samsvar mellom materiell ulikskap og psykisk forsaking

Freud meinte at sivilisasjonen vert danna gjennom driftsrenonsering, noko som i byrjinga av sivilisasjonsutviklinga dreier seg om å avstå frå drap og incest. Etter som sivilisasjonen vert meir utvikla, vert det ei meir finstemt driftsrenonsering, og denne renonseringa og sublimeringa av drifter vert også klassesdelt: I *Framtida for ein illusjon* har Freud altså ein sosiologisk analyse av klassesamfunnet, og det er eit sentralt poeng at det moderne klassesamfunnet er grunnlagt på to ulike former for ulikskap og utbyting som korresponderer med kvarandre: Borgarane og dei privilegerte klassane kan danna seg som den dominerande klassen gjennom sublimering av eigne drifter, altså bruka driftsenergien til kreativt virke innanfor kunst og vitskap, i kombinasjon med ekstern tvang over arbeidarane. Arbeidarane har også lita sublimeringsevne, og deira driftsenergi kan difor utnyttast direkte i produksjonen, noko som fører til at dei bruker opp kreftene sine i tungt og meiningslaust arbeid. Borgarane kan altså oppnå både materiell velstand og kulturell kreativitet, som eigentleg er sublimering av driftsenergien, gjennom utbyting av arbeidet til massen av arbeidarar. Freud er svært kritisk til den einsidige økonomiske determinismen som

finst i marxismen, og det er heilt nødvendig å gje marxismen eit tillegg i ein analyse av korleis økonomiske tilhøve spelar i saman med menneska sine varierende driftsanlegg; berre på denne måten kan marxismen verta ei verkeleg samfunnslære:

For heller ikke sosiologien, som handler om menneskenes forhold i samfunnet, kan være noe annet enn anvendt psykologi. Strengt tatt finnes det jo bare to vitenskaper: psykologi, ren og anvendt, og naturvitenskap (Freud 1992 [1932]: 144).

I ein moderne sosiologisk språkdrakt vil dette seia at makrostrukturane innanfor kapitalismen speglar seg i mikrostrukturane, eller har sitt motstykke i den psykiske konstitusjonen til dei to hovudklassane i kapitalismen. Denne radikale materielle ulikskapen korresponderer altså med ei anna form for psykisk ulikskap, eller ei form for utbyting av driftsenergien til arbeidarklassen. Dei privilegerte dannar eit overeg som erstatning for den eksterne tvangen, og dei sublimerer driftene sine og skaper kunst og kunnskap. Arbeidarklassen dannar i mindre grad eit overeg, og dei vert regulerte gjennom ein ekstern tvang, samstundes som massen i arbeidarklassen har lita evne til sublimering og driftskontroll, og dei lèt driftene få meir utløp som i tidleg siviliserte tider. Denne frie driftsenergien i arbeidarklassen vert difor også kanalisert inn i tvangsarbeidet innanfor den sosiale produksjonen. Arbeidarklassen si manglande sublimering heng i hop med at den store massen med menneske ikkje er i stand til å utdanna seg innanfor kunst og vitskap og på denne måten frigjera seg både frå driftene sin spontanitet og frå dei infantile religiøse illusjonane.

Borgarane og dei privilegerte utbyter difor arbeidarklassen gjennom denne doble logikken: Det er for det første ei utbyting gjennom tvangsarbeidet, og denne utbytinga går i hop med at menneska i arbeidarklassen har svak kontroll over driftene, noko som vil seia at denne driftsenergien vert utnytta i det sosiale

arbeidet, som i neste omgang gjev borgarane fri til å utdanna seg og nyta kulturen sine mest høgverdige gode. Men Freud gjev oss ikkje innsikt i kva mekanismar det er som er i bruk for å overføra driftsenergien frå den arbeidande massen til den arbeidsfrie og kulturnytande borgarklassen (Freud 1985 [1927]: 190; Cavalletto 2007: 15). Men det er ikkje berre tale om tvangsarbeid og utbyting av arbeidskrafta, som hjå Marx, det er i tillegg ei langt djupare form for utbyting, at sjølvkontrollen og driftssublimeringa til borgarane kviler på at arbeidarklassen manglar sjølvkontroll og evne til driftssublimering. Det er i denne samanhengen Freud bruker omgrepet «overskot på forsaking» («surplus of privation»), noko som vil seia at arbeidarane lever under harde materielle kår og religiøse illusjonar, samstundes som dei berre får høve til den enklaste forma for tilfredsstilling av driftene. Borgarane har derimot gode materielle kår, samstundes som dei kan investera driftene sine i kulturen sine mest høgverdige former, som kunst og utdanning, og difor sleppa unna dei religiøse illusjonane. Borgarane er etter dette dei som representerer den vestlege kulturen med sine sterke karakterar og si avanserte evne til driftssublimering, mens arbeidarane er fattige, har eit svakt utvikla overeg, lita evne til driftssublimering og er kua av prestskapet og religiøse illusjonar: Dei er kort sagt usiviliserte og infantile (Freud 1985 [1927]: 191).

Borgarskapet si nyting av kulturen sine høgaste ideal og verdiar har også eit innslag av sjøvelsk, eller narsissisme, og det er i denne samanhengen at Freud peikar på at for å gjera denne stolte kjensla over seg sjølv fullkomen, er det om å gjera å samanlikna sine eigne kulturelle prestasjonar med andre kulturområde og nasjonar sine kulturelle meisterverk. Det oppstår ikkje så reint lite kappestrid, og i denne fiendskapen mellom kulturar vert også arbeidarklassen trekt inn, slik at dei kan retta harmen og forakta mot dei underlegne frå andre nasjonar og kulturar i staden for mot sine eigne undertrykkjarar, som verken gjev dei materiell tryggleik eller tilgang til dei mest verdifulle kulturelle

verdiane. På denne måten identifiserer også dei undertrykte klassane seg med meisterverka til den dominerande klassen innanfor sitt eige kulturområde (Freud 1985 [1927]: 192–193). Det er denne driftsdynamikken som gjer at dei uforsonlege nasjonale konfliktane trumfar den innbyrdes klassekonflikten, slik at arbeidarklassen går saman med borgarskapet i krig mot andre nasjonar. Det er berre gjennom slike aggressive drifter og fiendtlege innstillingar mot andre nasjonar at arbeidarklassen får ei viss glede av kulturgoda, så sjølv om aggresjonsdrifta spelar lita rolle i argumentasjonen i denne boka, vert ho her synleggjord i tilhøve til dei mest verdifulle kulturelle ideala. Freud er på sitt beste når han smeltar i saman slike legeringar av ei edel og ideell overflate og ein kjerne av ureine og uforsonlege drifter, noko som provoserer den vanlege oppfatninga av tinga sin orden, slik som her med den provoserande innsikta om at kulturell danning for borgarskapet er ei form for narsissisme, og at kulturinteressa for arbeidarklassen er ei form for nasjonalistisk aggresjon.

Det er liten tvil om at det her er den profesjonelle borgaren si stemme vi høyrer: Borgarane med sjølvkontroll og drifts-sublimering held oppe sivilisasjonen, mens arbeidarklassen representerer eit primitivt og barnsleg innslag i kulturen. Når Freud skriv om arbeidarklassen, tenkjer han seg at denne klassen berre kan opptre som ein irrasjonell masse, og såleis representerer arbeidarklassen den faren for barbari og irrasjonalitet som Freud og mange av hans samtidige meinte sprang ut av massen (Freud 2004 [1921]). Freud tenkjer seg ikkje at arbeidarklassen kan verta organisert som ei solidarisk gruppe som utviklar ein felles identitet og ein kollektiv kontroll som motstykke til borgarane sine individuelle karakterar og ekstreme sjølvkontroll. Freud er absolutt ein «klassemedviten borgar», men samstundes innser han at det moderne klassesamfunnet som fører arbeidarklassen inn i eit liv med «overskot på forsaking», ikkje har framtida for seg: Det seier seg sjølv at ein sivilisasjon som fører til at ei stor

gruppe menneske er utilfredse og drivne inn i opprøret, ikkje fortener ein varig eksistens (Freud 1985 [1927]: 192).

Borgarskapet var altså den dominerande klassen gjennom ei materiell og psykisk utbyting av arbeidarklassen. Freud viste samstundes til at borgarskapet sin dominans også hadde eit innslag av eit patriarkalsk herredømme, noko som mellom anna vil seia at mennene har vore dei aktive kulturskaparane gjennom å få tilført psykisk energi frå kvinnene. Danninga av familiefellesskapet hadde difor denne doble grunngevinga: Arbeid og samarbeid innanfor ein familie auka herredømmet over den lunefulle naturen og reduserte difor den menneskelege lidinga, som var ein konsekvens av for dårleg herredømme over naturen. Kulturen hadde dessutan eit patriarkalsk opphav, sidan mennene stifta familie fordi dei hadde behov for fast tilgang til kvinnene, og fordi kvinnene måtte verna om barna, hadde dei også eigeninteresse av å verta fast hjå mannen (Freud 1992 [1930]: 45–46). Men kvinnene kom inn i eit motsetnadsforhold til kulturen, fordi dei representerte interessene til familielivet og familien, mens mennene for Freud var dei store kulturskaparane. Mennene skapte kulturen gjennom å henta energi frå kvinnene, som alltid var tilgjengelege, og ved å få kontroll over sine seksuelle og aggressive drifter eller gjennom å renonsera på ei meir omfattande driftsrealisering. Kvinnene gjev energi til kulturen, eller sivilisasjonsprosessen, men dei vert knapt sett på som agentar for å skapa kultur (Freud 1992 [1930]: 46–47).

Eg vil gjerne avslutta dette avsnittet med eit døme som nett-opp viser korleis kvinnene i dagens kapitalisme tilfører akkumulasjonen ein emosjonell meirverdi, noko som er eit døme på at kvinnene gjev energi til kulturen. Hochschild (2001) gjev ein svært innsiktsfull analyse der ho kombinerer Marx si forståing av lønnsarbeidet med Freuds omgrep om at kjensler og kjærleik kan overførast, eller forskyvast, frå eit objekt, eller ein person, til eit anna objekt eller ein annan person. Ho skildrar med dette korleis

økonomisk utbyting og ulikskap, og eit nytt moment i kapitalakkumulasjonen, samsvarar med framveksten av omsorgskjeder og overføring av ein emosjonell meirverdi frå omsorgsarbeidarar i fattige til omsorg for barn i rike land. Omsorgskjeda startar i eit fattig land der ei mor reiser frå eigne barn, som vert tekne hand om av andre i familien, for å gje omsorg til barn i mellomklassefamiliar i til dømes USA. Det er altså evne til å gje kjærleik til eigne barn som vert overført til kjærleik og omsorg for framande barn, og slik kan denne mellomklassefamilien få tilgang til ein emosjonell meirverdi. Denne emosjonelle meirverdien vert vidare utnytta til å fornya organiseringa av lønnsarbeidet og difor gje eit nytt moment i kapitalakkumulasjonen innanfor dei globale korporasjonane. Dei profesjonelt utdanna kvinnene kan gå inn i sentrale posisjonar i den globale kapitalismen, fordi kvinner frå fattige land har den daglege omsorga for barna til kvinnene med ulike profesjonelle utdanningar. Dette fører også til at desse kvinnene kan overføra sine omsorgsevner og relasjonelle kompetansar til arbeidsoppgåver i den nye kapitalismen. Desse kvinnene arbeider særleg med marknadsføring og anna emosjonelt og relasjonelt arbeid, som å pleie og skapa kontaktar, noko som også er eit viktig innslag i den nye kapitalismen. Denne globale kapitalismen får difor overført ein emosjonell meirverdi gjennom mange ledd, og barn i fattige land får underskot av morskjærleik, slik at den nye kapitalismen kan få utnytta dei relasjonelle og emosjonelle kompetansane til dei profesjonelle kvinnene

Freud og Weber: *Weltanschauung* og det vestlege borgarskapet

Arbeidarklassen får altså tilgang til dei mest verdifulle kulturelle verdiane berre gjennom å aktivisera aggresjonen sin mot menneske frå andre nasjonale kulturar. Men religionen, som

også er ein kulturell verdi, vert for den arbeidande massen eit kjærkome og lett tilgjengeleg kulturelt gode. Men religionen er altså ein illusjon, eller ei ønskjetenking, som også kan forståast som ein forbigåande kollektiv tvangsnevrose. Arbeidarklassen får tilgang til kunst og kultur gjennom ei fiendtleg innstilling til andre kulturar, og arbeidarklassen og andre menneske er motta-kelege for religiøse illusjonar i møte med ein farefull og fiendtleg natur. Arbeidarklassen får altså tilgang til kulturverdiane berre gjennom ein aggressiv kamp, enten mot andre menneske frå andre nasjonar, eller gjennom ein kamp mot naturen, som Freud også forstår som ei form for aggresjon. Denne analysen av religionens genealogi, som Freud skisserer i denne boka, har sjølvstendig interesse, men her vil eg gå vidare med eit anna perspektiv. Det som Freud uttrykkjer i ein polemisk harme mot det infantile og nevrotiske ved religionen, kan også studerast som eit utkast til å studera ein valslektskap, eller indre slektskap, mellom klasse og verdssyn i Max Webers forstand.

Weber meinte at alle rasjonaliserte religionar har sublimert, eller transformert, orgiane og rusen til sakrament, frelsesmiddel eller heilage verdjar. Både kontemplasjonen og askesen som middel til frelsa har difor oppstått gjennom sublimering av opphavlege intense kjensler som spring ut av orgiastisk ekstase og bruk av rusmiddel. Med dette meiner Weber at all frelse må opplevast som ein emosjonell tilstand her og no, og difor er også puritanaranes *certitudo salutis* ei intens emosjonell oppleving av at menneska har prøvd seg sjølve som Guds reiskap, eller instrument. Nokre religiøse kan oppleve frelsa som ein mystisk einskap, *unio mystica*, eller andre truande kan oppfatta seg som brudgommen til Maria eller brura til Kristus. Desse tilstandane har vorte søkte på grunnlag av den sterke emosjonelle verdien og dei intense kjenslene som er knytte til dei heilage verdiane. Det er på denne måten vi må forstå at både dei asketiske frelsesmidla og den kontemplative og mystiske erfaringa av det heilage skaper ein intens emosjonell

tilstand, og difor er desse frelsesmidla eller heilage verdiane ei sublimering av rusen og orgasmen (Weber 1993 [1915]: 278).

Kvart stratum, eller klasse og stand, har også ein disposisjon for eit særskilt verdssyn. Bøndene er organisk bundne til krinsløpet i naturen, og dei har svakt utvikla verdssyn, eller ein skort på ei heilskapleg meining om lidinga og døden i tilværet. Bøndene har vidare ein tendens til magi, noko som er eit forsøk på å påverka vonde og gode ånder i den fortrylla verda, og kontakten med denne fortrylla verda skjer også gjennom orgiar og ekstatiske seremoniar. Den politiske og militære eliten er ofte einsidig orientert mot denne verda og har difor ikkje materielle eller ideelle interesser til å utvikla verdssyn, eller idear om frelse. Prestane har gjennom alle tider vore ein stand som utviklar verdssyn der det er ein stor avstand mellom eliten og massen, og der frelsa berre kan oppnåast gjennom svært sublimerte sakrament, som er kontrollerte av prestane, og der avstanden til den opphavlege orgiastiske energien er stor. Mange intellektuelle stender har vore disponerte for verdssyn som legg vekt på at frelsa kan oppnåast gjennom ein mystisk kontemplasjon som fører til ei flukt frå verda. Dei intellektuelle strever med å sameina seg med det upersonlege kosmos, altså å perfeksjonera seg sjølve utanfor verda i staden for å forsøkja å endra verda gjennom aktiv handling. Ifølgje Weber er borgarane disponerte for ein praktisk rasjonalitet og eit verdsskapande virke i den daglege verda, noko som er forankra i ei asketisk form for religiøsitet. Borgarane i den vestlege kulturen, eller sivilisasjonen, er disponerte for å prøva seg sjølve som Guds reiskap eller å utvikla verdsherredømme og aktivitet framfor verdsflukt og passivitet, slik det var meir vanleg i den austlege kulturen (Weber 1993 [1915]).

Innanfor ein slik samanheng kan ein hevda at Freud gjev eit viktig tillegg til forståinga av den praktiske rasjonaliteten, realitetsorienterings og karakterstyrken til borgarane. Han meiner at den psykomaterielle situasjonen deira korresponderer med, eller disponerer for, vestleg sivilisasjon og rasjonell

realitetsorientering, mot den irrasjonelle fantasiverda og dei religiøse illusjonane som var vanlege innanfor arbeidarklassen, som i denne samanhengen har felles trekk med det usublimerte orgiastiske innslaget i bøndene sine liv. Borgarane er vidare disponerte for vitskap, kunst og rasjonalitet, noko som Freud forstår som sublimering av drifter. Borgarane er også delvis frigjorde frå ytre nød og tvang, og difor er dei i stand til å erstatta den eksterne tvangen med ein autonom sjølvkontroll. Borgarane representerer på alle vis sivilisasjonen mot det irrasjonelle barbariet og den spontane lysta som finst innanfor massen av arbeidarar. Innanfor ein slik konsepsjon vert arbeidarklassen ein masse med menneske som er fiendar av sivilisasjonen, og dei psykomaterielle vilkåra deira har ein indre slektskap med religiøs infantilisme. Dei har ein hang til religiøse ønsketenkingar og illusjonar, dvs. dei manglar realitetsorientering og rasjonell dømmekraft. Massen i arbeidarklassen er som barn som søker direkte tilfredsstilling, dei har inga evne til å overføra driftsenergien sin til kunst og vitskap. Dette heng nært i hop med manglande evne til sjølvkontroll, noko som fører til at dei vert styrte av ekstern tvang, og at dei på ein infantil måte underkastar seg autoritetar (Cavalletto 2007: 30).

I kjernen av ei sosiologisk problemstilling?

I dette kapittelet har eg hevda at Freud gjev relevante innsikter i ein analyse av samsvaret mellom klasseposisjonar og karakter, legning og verdssyn, både i tilhøve til den klassiske sosiologien og i tilhøve til aktuelle problemstillingar. Det er dessutan slik at kvar av dei klassiske sosiologane utforma sine framlegg til ein analyse av samsvaret mellom sosial struktur og verdssyn, og desse framlegga er alle viktige innslag i dagens forskingsprogram om lagdeling og kollektiv identitet.

Durkheim sitt mest generelle prosjekt var å studera samsvaret mellom plassering i sosiale rom og primitive klassifikasjonar, eller religiøse verdssyn (Durkheim 1995 [1912]). Durkheim og nevøen Mauss uttrykte denne samanhengen i følgjande formel: Klassifisering av ting reproducerer klassifisering av menneske (Durkheim og Mauss 1969). Dei romlege avstandane mellom menneska var difor negativar som kunne framkallast som eit sett med primitive klassifikasjonar og religiøse verdssyn.

Weber hevda at kvar stand, eller stratum, var disponert for eit verdssyn, eller at det var ein indre slektskap mellom stands- og klasseinteresser og verdssyn, der til dømes borgarskapet var disponert for praktisk rasjonalitet, askese og søking etter aktivt verdsherredømme, mens dei intellektuelle til alle tider har vore disponerte for verdsflukt og passiv kontemplasjon. Bøndene (og arbeidarane) var disponerte for orgiastiske og ekstatiske frelsesmiddel, noko som både Weber og Freud tolkar som manglande evne til å sublimera rusen og den ekstatiske nytinga til meir rasjonaliserte og opphøgde kulturelle gode, eller verdssyn (Kaye 1992).

Innanfor den nymarxistiske tradisjonen har David Harvey (1989) lagt fram ein analyse av korleis endringar i arbeidskontrakten, slik som auken i talet på mellombels tilsette, førte til svakare arbeidarkollektiv og meir flyktige identitetar, noko som vart det sosiale grunnlaget for framveksten av postmodernismen. Frederic Jameson (1998) studerte det same samsvaret på nivået for produksjonsmåten, der han identifiserte eit samsvar mellom finanskapitalismen og postmodernismen som eit verdssyn og ein psykisk disposisjon, noko han skildrar som ei desentrering av subjektet og ein framvekst av schizofreniliknande subjekt som vert overvelda av intense erfaringar lokaliserte i eit evig no.

Bourdieu laga ein syntese av alle desse klassiske prosjekta: Han studerte korleis teoretisk konstruerte, objektive klasseposisjonar innanfor sosiale rom kunne danna grunnlag for felles klassehabitus og klassemedvit (Marx), eller korleis denne

objektive klassesituasjonen danna grunnlag for danning av stender med subjektiv samkjensle, felles livsstil og felles oppfatning av ære (Weber), noko som også kan skildrast som eit samsvar mellom plassering i posisjonar i sosiale rom og disposisjonar, eller systemet av primitive klassifikasjonar (Bourdieu 1995).

Innanfor denne teoretiske konsepsjonen kan innsikter frå Freud vera viktige for å kasta ljøs over at ulikskapar innanfor klassestrukturen samsvarar med psykiske ulikskapar, noko som idealtypisk kan skildrast gjennom at dei privilegerte klassane har evne til sublimering, slik at dei kan oppleve den sublime kunsten og vitskapen, mens dei underprivilegerte klassane har manglande evne til sublimering, som heng i hop med disposisjonar for ønskjefantasiar og religiøse illusjonar.

Dersom vi ser på borgarskapet og arbeidarklassen som generiske storleikar, kan ein difor seia følgjande om tilhøvet mellom Freud og Bourdieu sine syn på desse hovudklassane: Bourdieu skildrar to ulike verdssyn, eller fundamentale måtar å vera i verda på, gjennom to oppfatningar og tilhøve til kunsten. For å greia ut om desse to verdssyna viser han til det skiljet som Kant innførte mellom behag og begjær i kunsten. Den folkelege kunsten investerer begjær og sanseleg substans i kunsten, mens det lærde og borgarlege blikket sublimerer dette begjæret og opphevar kunsten til interesselaust behag, eller den reine forma framføre det sanselige innhaldet. Arbeidarklassen integrerer kunsten i det sanselige, og det skjønne har ein funksjon innanfor ein konkret livssamanheng. Borgarskapets interesse-lause behag fører det skjønne vekk frå det sanselige begjæret og hevar kunsten opp i ein høgare sfære, eller sublimerer begjæret til kunstnarlege former. Dette er også ei intellektualisering av livet og danning av eit skolastisk blick som er produsert av eit liv med fritid som ikkje er underlagt det nødvendige strevet. Både Freud og Bourdieu meinte at borgarskapet utgjorde ein dominerande og overlegen klasse, nettopp fordi dei var i stand

til å setja heile sin driftsenergi inn i den kreative kunsten (og vitskapen). Bourdieu formulerer dette som at kunsten er eit felt som sublimerer primære behov til ein høgareståande smak på denne fortetta måten: «Gjennom negasjonen av en nytelse som er laverestående, grov, vulgær, billig og underdanig – i ett ord naturlig – dannes den hellige kulturelle sfære. De som vet å gi seg selv sublimerte, raffinerte, desinteresserte, frie og distingverte gleder – gleder som de enkle og profane aldri vil få del i – får bekreftet sin overlegenhet» (Bourdieu 1995: 53).